

ANSAMBLURI DE TERMENI FIGURAȚI ÎN CRITICA LITERARĂ A LUI PERSIUS

DE

DAN SLUȘANSCHI

Părerile critice ale lui Persius asupra manifestărilor literare nu provin dintr-o preocupare la fel de constantă ca a lui Horatius, dar, ca obiect secundar al atenției poetului, sînt mărturii de valoare pentru critica literară latină.

Nu vom lua în considerare întregul vocabular întrebuițat în satire, ci doar cîteva grupări de termeni solidar încheigate în jurul unor imagini poetice.

I. 1. Partea activă, de *pronuntiatio*, pe care formele latine ale artei cuvîntului o aveau bine marcată în sec. I e.n.¹, constituie un punct spectacular de atracție pentru autorul nostru. Pasajele la care ne vom referi sînt următoarele:

Scribimus inclusi...

Grande aliquid, quod pulmo animae praelargus anhelet (I, 13—14)

Sede legens celsa, liquido cum plasmate guttur

Mobile collueris... (I, 17—18)

Rancidulum quiddam, balba de nare locutus... (I, 33)

...summa delumbe saliva

Hoc natat in labris et in udo est Maenas et Attis. (I, 104—5)

Vatibus hic mos est, centum sibi poscere uoces,

Centum ora et linguas optare in carmina centum. (V, 7—8)

...aut quantas robusti carminis offas

Ingeris, ut par sit centeno gutture niti? (V, 5—6)

Tu neque anhelanti, coquitur dum massa camino,

Folle premis uentos, nec clauso murmure raucus

Nescio quid tecum graue cornicaris inepte,

Nec scloppo tumidas intendis rumpere buccas.

Verba togae sequeris iunctura callidus acri,

Ore teres modico... (V, 10—15)

Hic ego centenas ausim deposcere fauces,

Vt, quantum mihi te sinuoso in pectore fixi,

Voce traham pura... (V, 26—28)

¹ Există o clară convergență între retorica și poezia acestei perioade. Retragerea oratoriei « luptătoare » din for, și ieșirea poeziei și a istoriei în public, prin recitări, colaborează cu efectele dezvoltării învățămîntului și duc la succesele « de lume » ale noii arte a cuvîntului.

Aceste atacuri contra formelor umflate și sunătoare într-o lume literară care urmărește doar spectacolul declamației sau al recitării, fără să privească substanța operei de artă, s-au întruchipat violent într-o supralicitare poetică a vocabularului obișnuit al retorilor.

Examinând pasajele mai în amănunt observăm în primul rând că *pulmo*, termen tehnic medical, comentat de *praeclargus* și îmbinat cu *anhelo*, termenul tehnic pentru defectul gîfiei în *pronuntiatio*, contrastează comic cu *grande*, adjectivul care caracterizează deseori genul sublim. În pasajul paralel V, 10—11, expresia este mai apăsată și mai implicită, doar *anhelo* ușurînd înțelegerea acestei formule figurate ca o « scădere » înșoșitoare a suflului emisiei fonice în recitare la un aspect ab-normal, de mașinărie. *Anima* și respectiv *uentus* sînt calificări indirecte pentru un banal *spiritus*, prima prin valorile sale de conotație, al doilea și prin amplificarea pe care o conține.

Fauces din V, 26 apare, neutral tehnic, și la retori². Peste acest termen apariția lui *guttur* — I, 17 —, a lui *raucus* — V, 11 — și a inovației *cornicor* — V, 12 —, trebuie să o apropiem de a doua strofă a prologului:

Quis expediuit psittaco suum chaere
Picasque docuit nostra uerba conari?
Magister artis ingenique largitor
Venter, negatas artifex sequi uoces.
Quod si dolosi spes refulerit nummi
coruos poetas et poetridas picas
cantare credas Pegaseium nectar.

Arta este redusă aici la un cadru mecanic în care un șir de forme pline de pretenții se realizează doar ca o reproducere sonoră automată, păsărească³. În sensul acestui tipar de imagine s-au produs probabil și asimilările de termeni din satira a V-a, cu sprijinul termenilor mai frecvenți în critica literară (*carmen*, *inepte*, *os*, *unctura*, etc.).

Cam în același mod putem înțelege violenta imagine care asimilează expunerea artistică orală cu actul mîncatului (V, 6—7). Coborîrea la funcția animală a mestecatului, adusă de *offa*, *niti* și *guttur* (în context nou dar cu valori afective similare), îl influențează și pe *robustus*⁴, termen încă neuzat de formule, care poate apărea cu valori pozitive și în domenii concrete (*terra*, *uires*, *corpus*), și în critica literară (Seneca, *Contr.*, I, pr., 16 *robusta uox*; Seneca, *Epist.*, 114, 8 *robusta oratio*; Quintilian, 2, 4, 2, *historia . . . tanto robustior, quanto uerior*). Se produce astfel o asimilare de planuri cu efect mai categoric decît orice judecată de valoare⁵.

Gura și nasul, ultim stadiu al emisieii fonice, folosese și ele ca material pentru imagini frapante (cf. I, 33; V, 13). Aici *naris* nu este decît o concretizare care contrastează pe de o parte cu pluralul *nares*, forma tehnică întrebuințată de retori⁶, pe de alta cu sintagmele mai curente ale lui *balbus* pe lângă un nume propriu sau cel mult lângă *os* (Hor., *Ep.*, II, 1, 126.). De altfel I, 35 . . . *uc tenero subplantat uerba palato*

² Quintilian, 11, 3, 19—21.

³ Villeneuve îl califică în ediția sa pe *cornicor* ca « étrangement surchargé ». Chiar dacă termenul este menit să « îngroașe » imaginea, straniu nu trebuie considerat, ci doar o limită, exagerată poate, a căutării poetice într-o sferă de imagini familiară poetului.

⁴ Cf. Georges¹¹, vol. II, col. 2402.

⁵ În aceeași linie de figuri « fizice », putem încadra și folosirea lui *desterto* — VI, 10—11 *cor iudet hoc Enni, postquam destertuit esse | Maconides . . .*, umilitoare etichetă pentru un *somnium* inspirat de divinitate.

⁶ Quintilian, 11, 3, 16.

conține o formulă și mai apăsată decât celelalte prin combinarea lui *palatum*, concret prin excelență, cu figuratul *subplanto* = a se împiedica⁷. Pentru a încheia mai înții cu expresiile negative legate de acest cîmp de imagini, remarcăm și caracterul popular al expresiei din V, 13 (v. mai sus), în care și *scloppus* — *hapax* — și *bucca* sînt forme vulgare moștenite în limbile romanice.

Aprecieri pozitive nu apar prea des sub forma imaginilor care se referă la pronunțare (V, 1—2; 14—15; 26—28), iar expresiile sînt variații pe teme date⁸, formate în general din termeni obișnuiți în critica literară: *acer*, *carmen*, *iunctura*, *lingua*, *modicus*, *os*, *uates*, *uerba*, *uox*. Credem că influența lui Horatius este cea care a determinat selectarea acestui vocabular mai « după norme », acolo unde violența sentimentelor și a cuvintelor nu-și avea locul. De altfel și figurile de stil sînt, am spune, mai liniștite: *callidus* (cf. *Ars*, 47, pasaj sub a cărui influență regăsim la Persius de trei ori *iunctura*, în sensul tehnic arătat mai sus), *pura uox* (cf. *Sat.*, I, 4, 54, *pura uerba* cu sens identic), *sequi uerba* (cf. *Ep.*, II, 2, 143), *teres* (cf. *Sat.*, II, 7, 86). Singura formulă originală pare să fie folosirea verbului simplu *traho* în sensul lui *protraho* « dévoiler, produire au grand jour » (Villeneuve, în ediția amintită, p. 117).

Vedem pe de altă parte că apar termeni tehnici de critică literară în pasajele virulente tratate mai sus. Interesant de remarcat este faptul că aceștia se reconcretizează, fiind aleși în contexte unde califică detalii precise (v. *tumidus*, *canto*, *anhelo*, *robustus*).

2. O linie asemănătoare cu cea a « mestecatului », de care aminteam mai sus, este transformarea convențională, peiorativă, a procesului de creație într-o muncă de bucatărie. Această asimilare are ca rezultat cîteva expresii:

...quaerisne unde haec sartago loquendi. (I, 80)

Sed numeris decor est et iunctura addita crudis. (I, 92)

Addo, folosit curent de retori pentru a denumi *figurae per adiectionem*, sau, mai vag, sub forme ca *addita est probatio*, este readus în mod ambiguu spre întrebuintarea sa concretă.

Crudus, fără alte posibilități de comparare exactă, pare a fi o invenție grăitoare pentru stilul autorului⁹.

Sartago însă (= sfîrșitul cratiței pe foc) face legătura și cu aspectul sonor de care am vorbit și, termen vulgar, provoacă pînă și prin pronunțarea sa o impresie de etichetă categorică.

O situație specială are *decoctus* în I, 125: *si forte aliquid decoctius audis* . . . La Cicero (*De or.*, 3, 26, 103) *nouitas decocta* are sens net peiorativ: « prea copt, răscopt ». După Villeneuve, aici textul ar implica o interpretare « quelque chose de mieux réduit par la cuisson » ca o apreciere pozitivă. Ar putea fi însă la fel de bine o fină autoironie, un termen rar, cu oarecare predispoziții spre accepții peiorative, datorite designatului, primind, într-un context de calificări pozitive, rolul de a aduce o atenuare.

⁷ Villeneuve, *Essai*, p. 383.

⁸ Pentru formula *centum* . . . cf. Verg., *Georg.*, 2, 43—44; *Aen.*, 6, 25—26.

⁹ Quint., 10, 1, 19, *ut cibos mansos . . . ita lectio non cruda* . . ., arată că formula nu era obișnuită. Oricum pentru Persius logarea creației de digestie constituie o imagine stabilă: cf. I, 51, *non si qua elegidia crudi / Diclarunt proceses* . . .

3. Aplicarea termenilor care denumesc părți ale corpului la unele elemente retorice este un mijloc frecvent în critica de școală. Un pasaj de acest gen apare la Persius tot în prima satiră (103—104):

Haec fierent, si testiculi uena ulla paterni
Viuerent in nobis? Summa delumbe salua...

Vena are deseori rolul de a califica forța expresiei și pe el se sprijină de fapt integrarea celorlalți termeni, supralicitări ale unor formule curente: *delumbis* (poate o urmă a afirmației lui Brutus — (*Ciceronem* se.) *fractum et elumbem*, Tac., *Dial.*, 18 — modificată pentru evitarea unui hiat)¹⁰ este paralel cu *effeminatus*, dar mult mai colorat, prin sfera sa de conotație. Aceeași este și situația lui *testiculi*, formă pretențioasă alături de exclamația populară *si coleos haberemus!* (Petron., *Sat.*, 44, 14). De altfel se poate apropia întreaga formulă de Hor., *Epod.*, 15, 12 *si quid in Flacco uiri est*, regăsind aceeași șarjare a expresiei ca și în celelalte situații.

II. Tot elementul spectaculos este relevat și în remarcile asupra prezentării scrise a operei literare, precum și asupra întrebunțurilor date acestei întruchipări concrete a artei cuvintului. Versurile respective sună astfel:

...et cedro digna locutus
Linqere nec scombros metuentia carmina nec tus? (I, 43—44)
...non quicquid denique lectis
Scribitur in citreis? (I, 52—53)
Non equidem hoc studeo pullatis ut mihi nugis
Pagina turgescat dare pondus idonea fumo. (V, 19—20)

Atît imaginea în mare, cît și unii termeni provin de la Horatius (*Ars*, 331—332, *carmina fini* / *Posse linenda cedro et leui seruanda cupresso*)¹¹; ba uneori Persius a folosit și alte formule verbale similare (cf. *Ep.*, I, 16, 12, *Fons etiam, riuo dare nomen idoneus*). Dar aria negativă a calificărilor este inovația lui Persius (*fumus, scombri, tus*), pe lingă simpla supralicitare sinonimică a textului, clasic deja, al lui Horatius (*citrei / cupressi*)¹².

Am putut deci observa un proces unitar și stabil de atragere în critica literară a unor imagini concrete din cîmpuri care au prin sine puternice valori afective; intrînd în contexte în care sînt aplicate mai ales la spectacolul ieșirii în public a operei de artă a cuvintului (prin *declamationes, recitationes* sau în forma scrisă), termenii aceștia își păstrează în noul context valorile lor de conotație, aducînd totodată, prin concretul imaginii, un aer de veridicitate judecăților pe care le conțin.

¹⁰ Villeneuve, *Essai*, p. 158 și nota 4.

¹¹ Pentru *turgeo* și *nugas* v. *Ars*, 127 și respectiv 322.

¹² Imaginile lui Horatius au lăsat și alte urme la Persius: *hedera, Carm.*, I, 1, 29 față de *Proh.*, 6; *mordax, Sat.*, I, 4, 93 și *Pers.*, I, 107; *callidus* și în special *iunctura, Ars*, 47 și 242 și *Pers.*, I, 65; I, 92 și mai ales V, 14.

Reacția auditoriului la această translație masivă de semnificații este cu atât mai mare, cu cât noile expresii îi solicită imaginația « la pătrat », dacă putem spune astfel, pentru că fiecare cuvânt sau frază este o șarjare față de formulele autorilor anteriori (de obicei ale lui Horatius). Nu putem deci vorbi de observații critice obiective, dat fiind că vocabularul nu reflectă nici un fel de obiectivare, dar aceste izbucniri de sentiment se justifică prin însăși coerența lor, a unor comentarii literare în imagini¹³. Interesant este însă și că aceste schițe în tonuri închise au rareori un termen pozitiv. Pe de altă parte banalitatea și lipsa de precizie a calificărilor pozitive, întreruptă în mod cu totul excepțional de o figură de stil originală, moderată și ea, arată limpede că dezechilibrul acesta de valori afective este important și pentru definirea poziției generale a criticului Persius, și pentru examinarea exhaustivă a modalităților sale de exprimare.

¹³ Cf. și I, 98 *Quid igitur tenerum et laza ceruice legendum?* și V, 3 *Fabula seu moesto ponatur hianda tragoedo*, expresii care denotă fixarea unei imagini vizuale, dorită ca judecată de valoare.